

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, July.- Dec. 2020, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
مئی 2020ء، مسلسل شمارہ 10
جنوری۔ جون 2020ء

☆ سحرش انخار

”ڈاکٹر امان اللہ خان“ پنجاب دی تہذیب تے ثقافت دا نمائندہ

Abstract

This research article is a detailed study of Aman Ullah's poetry. Dr. Aman Ullah Khan is an Noble specialist of cancer disease in America since forty years and he is also identify as well known poet of Punjabi Literature. He wrote two inerasible books in Punjabi language, named "Khilar Gae aan ny Rahwan" and "Mukar Gae an ny Chawan". In these praisless books where we found sofeeism, amorality and more values there we also obverstant passion of patriotism, childhood and youthful memories with friends and family. He also shows attitude of realism for society, sociologic change and commoner people's nature. But giant theme of his poetry is Punjabi mores and values, whom so ever by defined tremendously.

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے سرکڈھویں شاعراں وچ اے۔ اوہ پاکستان دے شہر قصور دے وسنیک سن۔ اوہ لاہور دی کنگ ایڈورڈ میڈیکل یونیورسٹی توں ایم بی بی ایس کرن توں بعد اسکا لرشپ ملن مگروں

☆ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالرشپ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

بحری سفر کر کے امریکہ ٹرگئے۔ ایہہ سفر ودھیر لماسی پر اوہناں دیاں اکھاں تے دل وچ آون والے روشن مستقبل دے سُننے تے تانگھاں اُڈاری مار دیاں رہیاں، اوہناں دے روشن مستقبل دے سُننے سچ ہوئے تے اوہناں داناں کینسر دے حوالے نال دنیا دے وڈے سپیشلسٹ ڈاکٹر ایں وچ ہون لگا۔ اوہناں بیلور یونیورسٹی، امریکہ توں پی ایچ ڈی کیتی تے سرکاری نوکری کر دے رہے۔ نوکری توں ریٹائرڈ ہون توں بعد رینا ہسپتال دے ناں نال اک پرائیویٹ ادارہ بنایا جیہڑا اپنی مثال آپ اے۔ اوہ اپنے پیشہ وارانہ کیریئر وچ ودھیر ایوارڈ حاصل کر چکے نیں تے پچھلے 40 سالاں توں فنی صلاحیتاں نال لوکائی دامسجا بن کے اوہناں دی خدمت کر رہے نیں۔ ڈاکٹر محمد اسلم شیخ ہوراں ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دیاں خدمتاں بارے اپنے وچارائج سماجیہ کیفیت نیں:

”ڈاکٹر امان اللہ دیاں شاندار خدمتاں نوں امریکہ تے پاکستان وچ عزت تے

قدر دیاں نظراں نال ویکھیا جاندا اے۔ اوہ کینسر دے معالج نیں۔“ (1)

اوہناں داتعلق دیس پنجاب نال اے۔ اوہناں اپنی حیاتی داجنا چر امریکہ وچ لنگھایا۔ اوس توں گھٹ اپنے وطن دی ہوا وچ ساہ لیتے، ایس دے باوجود اوہناں اپنے دیس دی مٹی تے فضا نال پیار کیتا۔ جدا انسان کسے دوجے دیس وچ روزی روٹی کماندا تے اوتھوں دیاں سہولتاں، آسائشاں تے نوٹاں دی خوشبو وچ ایس قدر گواچ جاندا اے پئی اوہ اپنے دیس ول مرن توں بعد وی واپس پرتنا نہیں چاہندا پر امان اللہ ہوراں نے ایسے ورہے پر اے دیس وچ لنگھاون دے باوجود اپنے دیس دی مٹی، پیار، محبت تے لوکاں نوں نہیں بھلے۔ بھانویں اوہناں دا اٹھن پٹھن بولن چالن امریکیاں نال اوہناں دی انگریزی زبان وچ سی پر اوہ ماں بولی تے تہذیبیاں نوں نہیں بھلے سگوں اوس نوں اپنی سوچ تے فکر وچ جیوندار کھیاتے اپنے دل دیاں سدھراں نوں قلم راہیں کینوس تے سجا دتا۔ ربیعہ رفیق ڈاکٹر امان اللہ دے جذبہ حب الوطنی بارے دسدے نیں:

”ہونا تو یہ چاہیے تھا کہ اتنی کم عمری میں امریکہ جانے پر وہ مکمل طور پر امریکہ کو

پیارے ہو جاتے اور اپنی تہذیب و ثقافت کو سرے سے بھول جاتے مگر ایسا نہ ہوا،

بلکہ شاہ کی فکر اور فضا نے انہیں اپنے حصار سے نکلنے ہی نہ دیا، نہ وہ اپنی ثقافت کو

بھول سکے اور نہ زبان سے دور ہو سکے۔“ (2)

ماں بولی دی محبت تے عشق اوہناں نے دل تے روح وچ رچی ہوئی اے، جے اوہناں نے انگریزی وچ وی اظہار خیال کیتا تے پہلے ماں بولی وچ سوچیا فیہر حقیقت تیکر اڑے۔ اوہناں اپنی ساری حیاتی دیس پنجاب دے نال محبت تے ماں بولی نال عشق وچ لنگھا دتی۔ اوہ امریکہ وچ اڈواڈ پنجابی سیمینار، کانفرنساں تے مشاعرے منعقد کروا کے پاکستان تے بھارت دے پنجابی شاعراں تے ادیبان نوں مدعو کر دے رہے۔ ایس توں اڈواڈ پنجابی زبان تے ادب دے ودھیر کلاسیکی تے صوفی شاعراں تے لیکچروی منعقد کر چکے نیں۔ کجھ ورہے پہلے 24 اکتوبر 2018ء وچ کاروان ادب برطانیہ تے اردو ٹائمز نے رل کے ”امان اللہ“ ہوراں دے اعزاز وچ مانچسٹر وچ محفل دا انعقاد کیتا جس وچ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دی پنجابی زبان ادب تے ثقافت نال چاہ نوں خراج تحسین پیش کیتا، ایس محفل دے انعقاد دا مقصد انگریزاں دے دیس وچ رہن والے لوکاں دے جذبات نوں اُلکیتا تے ماں بولی دے چائن نال روشن کرنا سی۔ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے ماں بولی نال محبت تے عشق دا گوڑھا ثبوت اپنیاں دو لکھتاں ”کھلر گئیاں نیں راہوں“ تے ”مکر گئیاں نیں چھاواں“ پاروں دتا۔ اوہناں دی شاعری نوں پڑھدیاں انج لگدا اے جیویں اسیں آج توں 50 ورہے پہلے دے پنجاب تے پنجاب واسیاں تے جھلکارے اپنیاں اکھاں نال ویکھے ہوں۔ انٹرنیٹ موجب:

“Dr Amanullah Khan is well known for his scientific, civic, social achievements and his contributions to humanity. A Pakistani-American who has not forgotten his roots, he carries with him the memories of sights and sound from his childhood.” (3)

اوہناں شاعری وچ دیس پنجاب دے ماضی تے یاداں نوں جیوندار کھیا۔ اوہناں نے تھان تھان دیس پنجاب دی تہذیب، ثقافت، کلچر تے رہن سہن نوں اپنے قلم دی زینت بنایا۔ اپنی نظم ”سوہنے ویلے“ دے سرناویں پٹھ امان اللہ ہوراں

نے بیٹے دناں دیاں یاداں نوں لکھیا اے۔

ایہناں وسریاں یاداں توں علاوہ امان ہوراں نے اپنی شاعری وچ دیس پنجاب دے گوشے گوشے تے چپے چپے تے گلایاں کوچیاں داوی ذکر کیتا، اوہناں پاکستان دے وکھو وکھ شہراں لاہور، قصور تے دریاواں داوی ذکر کیتا۔ اوہناں نے اوتھوں دے وسیرکاں اوہناں دے رویاں دے نال نال اوہناں شہراں دیاں رونقاں اتے کھل کے چانن پایا۔ اوہناں شہر قصور بارے ”قصور داساون“، ”قصور دیاں یاداں“ تے قصور دے ”حاجی نائی“، ”قصور دیاں کجھ ہور گلاں“ ورگیاں نظماں لکھ کے اوہد امان ودھایا۔ عباس تائبش قصور دیاں یاداں دے حوالے نال امان اللہ ہوراں دے کلام بارے انج لکھیا اے:

”ڈاکٹر امان اللہ جدوں قصور دے اوس پنڈ دا ذکر کردے نیں جتھے اوہ رہندے

سن تاں اوہناں دے اندر شاعری دا چشمہ پھٹدا اے۔ اوہناں دیاں نظماں

پڑھ کے انج لگدا اے جو اوہ جسمانی طور تے امریکہ وچ رہندے نیں تے

روحانی سطح تے بلھے شاہ دے فقیراں وچ بیٹھے نظر آندے نیں۔“ (4)

اوہناں نے قصور وچ وسن والے مہینہ دیاں کنیاں نوں اپنے قلم وچ بھر کے بڑے چاء تے محبت نال لکھیا۔ اوہناں دیس پنجاب دی زرخیز مٹی تے پانیاں نوں سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا۔ اوہ دسدے نیں کہ پنجاب دی مٹی اپنی زرخیز اے پئی ہراک و سنیک دے دلاں نوں اپنی محبت تے الفت نال متاثر کردی اے جس انسان نے اک واری دیس پنجاب دا پانی پی لیا، اوہ مڑ ایس دیس دا ای ہو کے رہ جاندا اے۔ اوہنوں فیر کسے وی ملک، تھان، علاقے وچ سکون نہیں آندا سگوں اوہ ایس مٹی دی زرخیزی تے مٹھاس نوں یاد کردیاں تے مڑ آون دا جتن کردا اے۔ کجھ لوک ایتھوں دے ہو کے رہ جانداں نیں تے کجھ لوکاں نوں مجبوری پاروں مڑ اپنے دیس ای جانا پیندا اے۔ دیس پنجاب دے دریا، پہاڑ، مٹی، آسمان، پھل، پھل، بوٹے، ہواواں تے ٹھنڈیاں چھاواں تے منظر ہمیش لئی اوہدیاں اکھاں وچ روشن تارے بن کے چمکدے نیں۔ امان اللہ ہوراں نے نظم ”دیس پنجاب دے پانی“ وچ پنجاب دی زرخیزی تے پانیاں دی مٹھاس تے محبت دا ذکر انج کیتا:

اک رات پرانی یاد آ کے پنجاب پئی لے جاندی اے

اوہ بجھے بجھے کئی نقشے آج مینوں یاد کراوندی اے
 تیرے پانی بنا نہیں بی پھٹدے توں پھلاں نوں سوہنے مکھ دیویں
 تیرے کارن سب دا پیٹ بھرے سارے دنیا نوں پیاسکھ دیویں (5)

ترقی یافتہ تے ترقی پذیر ملک وچ ودھیر فرق اے۔ اوہ ملک جیہڑے ترقی پذیر نہیں اوہناں نوں ترقی یافتہ ملک وچ شامل ہون وچ ودھیر ویلا لگ جاند اے۔ پاکستان دا شمار ترقی پذیر ملک وچ اے۔ ملک دے ترقی یافتہ ملک دی صف وچ شامل ہون وچ سب توں وڈا قصور اوہناں سازشی تے شیطانی طاقتاں دا اے جیہڑیاں بعض اوقات داخلی تے بعض اوقات خارجی طور تے ایہدیاں نیہاں نوں نقصان اڑان دی کوشش کردیاں نیں۔ امان اللہ خان ہوراں نے دیس پنجاب دے حالات دا قصور وار ایہتھوں دے حکمراناں نوں ٹھہرایا۔ حکمراناں، سرکاراں، افسراں تے ٹھیکیداراں نے ایسے ملک دیاں نیہاں نوں نقصان اڑایا۔ اونا کسے نہیں اڑایا۔ جاگیرداراں نے نہ صرف دونہاں ہتھیں نال عوام نوں لٹیا سگوں لوکاں کی دارت تیکر پی لتا۔ ملک دا جو حال اے، اوہ ایہتھوں دے بے حس حکمراناں پاروں اے۔ نظم ”اُچکے یار“ دے سرنوویں پیٹھ ملک دے حکمراناں تے سرکاراں نوں انج تنقید دا نشانہ بنایا لکھدے نیں:

بھرے کھیسے اپنے لٹاں نال
 ساڈی بنک دے پھرے داراں نیں
 پل بنائے جیہڑے نہیں دسدے
 مل افسراں ٹھیکیداراں نیں (6)

دیس پاکستان دی حالت زار دے ایہتھوں دے وسنیک ہر ویلے ملک دیاں نیہاں نوں مضبوط کرن واسطے سرگرم نیں۔ رل مل کے ایس دی حالت نوں سنوارن دا جتن کردے نیں، ایہتھوں دے نہ صرف موجودہ وسنیک سگوں روزی روٹی کماون واسطے دو جے ملک وچ رہن والے وی دور بیٹھے دیس دی ترقی تے حالت نوں صحیح کرن واسطے ہر ویلے کوششاں کردے نیں کہ جتھوں تیکر حصہ پاسکن پاندے نیں، کیوں جے دور بیٹھے پردیسی لوکاں تے ملک نوں جس طرح ترقی کردا

ویکھدے نیں۔ اوہناں دے دل وچ وی آس ہوندی اے، اوہناں دا دیس دوجے مکاں وانگ ترقی دیاں منزلاں طے کرے پر ملک دے حالات جیسے وی ہوں، لوکاں نوں دیس نال پیار تے محبت ہمیش رہندی اے۔ ڈاکٹر امان ہوراں نوں اپنے وطن دیاں ٹیٹیاں سڑکاں تے ٹٹے مکان اوہناں عالیشان محلاں دی تھاں قبول نیں۔

دیس پنجاب دا وڈا حصہ پنڈاں تھاواں تے مشتمل اے۔ پہلے زمانے دے لوک سادہ تے رکھی سکھی کھا کے گزارہ کر دے سن۔ اوہناں دے گھر سہولتاں گھٹ سن فیروں سکون تے راحت دا عالم سی۔ لوکی سارا دن کھیتاں وچ کم کر دے۔ فیر اک ویلے دی روٹی کماندے تے مٹھی نیندر سوں جاندے۔ لوک اک دوجے نال بہتا ویلا لنگھاندے تے ساری حیاتی اک دوجے غم تے دکھ سکھ وٹاندے پراج کل دے مشینی تے نفسا نفسی دے دور وچ سہولتاں بہتیاں تے سکون گھٹ اے۔ اج کل لوکاں کول پیسے بہتے تے دل میلے نیں۔ امان اللہ خان ہوراں شاعری راہیں اوہناں ویلیاں تے چانن پایا پئی جدوں ہر اک دے سکھ تے دکھ سانجھے سی تے خوشیاں ہر پاسے کھلنیاں سن تے لوکی بے دھڑک خوف توں بغیر حیاتی لنگھادے سن۔ جیویں اپنی نظم ”پیار دوستی“ وچ دسدے نیں:

تینوں سیر کراواں اس پنڈ دی جتھے پیار ای پیار سی ہر پاسے

خوشیاں دیاں گڈیاں اڈ دیاں سن جیون دی سی بہار ہر پاسے (7)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دیاں نظماں وچ منظر نگاری دا گن ودھیر دسدا اے۔ اوہناں دیس پنجاب دے علاقیاں دی منظر کشی انج کیتی پئی لگدا اے جیویں پڑھن والا ایس نوں اکھیں دیکھ رہیا ہووے۔ اوہناں دا بیان ڈھنگ پڑھن والیاں دی دل تے اکھاں نوں وطن دی محبت تے یاد نال بھیوں دیندا اے پئی اپنے دیس ول پرتن دا شوق تے خواہش بے قرار سمندر دیاں لہراں وانگ ٹھاٹھاں مار دی اے۔

بچپن انسان دا اوہ سگنی اے جہدیاں یاداں مردے دم تیکر انسان دے ذہناں تے دلاں تے نقش رہندیاں نیں، جدوں بچہ ہوش سنبھالدا اے، اوس ویلے اوس نوں اپنے آل دوالے دے ماحول لنگھائے ہوئے ویلے، لوک تے دوست یار

ہمیش یاد رہندے نہیں پر انسان جدوں بڑھا ہو جاندا اے۔ اوس ویلے اوہ بچپن تے جوانی دیاں گلاں تے کماں نوں یاد کر کے کدی ہسدا اے تے کدی اوہناں دے چھیتی لنگھ جاوے پاروں روند اے تے دعا کردا اے پئی رب سوہنا اک واری فیر اوس بچپن وچ واپس لے جاوے تے انسان دنیا دیاں رونقاں تے دھوکیاں نوں بھل کے مست المست تے بے فکر ہو کے حیاتی لنگھائے۔ منیر نیازی ہوراں امان اللہ خان ہوراں دے جذبات تے دیس نال لگاؤ بارے دسیا اے:

”ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دی شاعری اپنے وطن تے اوہدے وچ لنگھیاں ہوئیاں
گھڑیاں تے اوہدے وچ لنگھے ہوئے بچپن تے لڑکپن دیاں یاداں دی شاعری
اے۔“ (8)

اوہناں اپنے پنڈ دے اسکولاں دی پڑھائی لکھائی تے کھیڈاں نوں یاد کر کے نہ صرف بہترین منظر کش ہووے دا ثبوت دتا سگوں لنگھے ویلے دیاں یاداں تے ماحول دی سادگی تے رعنائی نوں وی ودھیا ڈھنگ نال اُلکیا۔ اوہ گل وچ بستہ پا کے پڑھنا چاہندے سن تے نگھی حیاتی دامرہ لینا چاہندے سن۔ جیویں اپنی نظم ”ٹھنڈیاں یاداں“ دے وچ اپنے بالپنے دیاں خواہشاں نوں بیان کر دے لکھدے نیں:

نکے ہوندیاں بنائے سی محل جیہڑے اج مڑ کے بناوے نوں جی کردا
جیہڑی گلی وچ سبھاں توں وچھڑے سی اوہتھے پھیرا لون نوں جی کردا
میں قلم بناواں کانے دی میں گاچی لاواں تے
میرا بیٹھ کے ڈیسک پرانی تے گل بستہ پاؤن نوں جی کردا
مڑ ویکھن لوکی شوخیاں نوں فیر چڑھ کے اوہدے بنیرے تے
دو رنگی اک پتنگ لے کے میرا پیچا لون نوں جی کردا (9)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نوں اعزاز حاصل اے پئی اوہناں دے کلام نوں ودھیر گلوکاراں نے لے نال گایا۔
امان اللہ خان ہوراں دی شاعری حقیقت دے ڈھیر نیڑے اے، ایس پاروں ایس حقیقت پسندی نوں مان دیندیاں گلوکاراں

نے ایہد امان ودھایا۔ ”ککلی“ دیس پنجاب دالوک گیت ہون دے نال لوک کھیڈ اے، ایس وچ کڑیاں اپنیاں بانہواں نوں قینچی وانگ پھڑکے گھمدیاں نیں، ککلی گیت گاندیاں نیں۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دے گیت ”ککلی“ نوں مشہور گلوکار جواد احمد ہوراں 6 جنوری 2012ء نوں اپنی خوبصورت آواز وچ گایا۔ ایس گیت وچ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے ککلی نوں نوکیلے ڈھنگ نال لکھیا۔ ایہدے وچ دیس پنجاب دیاں ریتاں رواج تے ثقافت دے نال نال کڑیاں نوں ایس دنیا وچ رہن دا ڈھنگ تے سلیقہ وی سکھا دتا۔ جیویں لکھدے نیں:

دن راتیں غم دے گھیرے نیں
ہر پاسے جھیرے نیں
توں پیار دی جوت جگا کڑیے
ہس ہس کے ککلی پا کڑیے (10)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے جتھے اپنے اسکول دیاں یاداں تازہ کیتیاں، اوتھے اوہناں اپنے بچپن، سنگی، ساتھی تے یار بیلیاں دے نال لنگھائے ویلیاں دا منظر وی اُلیک دتا، اوہ اک حساس شاعر وانگوں لنگھے لمجیاں نوں یاد کردے نیں تے اپنے بچپن دے یاراں نوں اوہناں دے نال کیتیاں شرارتاں بڑے سوہنے ڈھنگ نال لکھدے نیں۔ عطاء الحق قاسمی نے امان اللہ ہوراں دے کلام وچ اوہناں دی پنجابی تہذیب تے رشتہ داراں دی نمائندگی کرن بارے لکھیا کہ:

”اوہناں نے پنجابی شاعری وچ پنجاب دے میلے ٹھیلے، رہتل، چاچا چاچی، ماسی، نانی دوجیاں رشتیاں دے حوالے نال جیہڑیاں مٹھیاں یاداں ملدیاں نیں۔ اوہدی مثال وی سانوں کسے ہو ردے کول نظر نہیں آؤندی۔“ (11)

اک ہو رتھاں یار بیلیاں دے نال گزاریاں رونقاں تے مل کے سجاون والیاں محفلاں تے سیر سپاٹیاں نوں انج

دسیا اے:

یاد آون مفتے یار میرے جیہڑے مل کے بھاٹی جان دے ساں
اج جا کے اوہناں یاراں نوں میرا پوڑیاں کھواؤن نوں جی کردا (12)

انسان جس تھاں جمدا اے تے جس دیس دے نال اوہدے وڈ وڈیریاں دا تعلق ہوندا اے۔ فطری طور تے اوس تھاں نال محبت نہیں مک سکدی۔ دیس دے مینہ، جھکڑاں، بدلیاں رتاں، موسماں، میلے ٹھیلے، شادی ویاہ، رسماں ریتاں، تہوار، عرس نال لگاؤ فطری اے۔ پنجاب دے کلچر تے ریتاں رواجوں وچ مقناطیسی کشش موجود اے پئی جیہڑی سمندروں پار بیٹھے لوکاں نوں اپنے ول کھچدی اے۔ ایسے پاروں پنجاب دا علاقہ زمانہ قدیم توں ودھیروں سونیاں تہذیبیاں دا ملغوبہ بنیا رہیا مگر آوندیاں جانندیاں قوماں تے لشکراں دے باوجود ایس خطے دی تہذیب تے ثقافت کسے مضبوط قلعے دیاں نیہاں وانگ اپنی تھاں تے نہ صرف کھلوتی رہی سگوں ہور مضبوط ہوندی گئی۔ پاکستان دے پنڈاں تے قصبیاں وچ میلے ٹھیلے تے عرساں دا رواج ودھیرا اے۔ ایہہ رواج شہراں وچ وی مل ماری کھلوتا اے۔ ایہہ میلے ٹھیلے تے دیہاڑ ثقافت دا گوڑھا حصہ نیں۔ ایہناں باجھ پاکستان دی فضا وچ اپنائیت تے نکھار نہیں آسکدا۔ امان اللہ ہوراں نے پنڈاں وچ لگن والے میلیاں، عرساں تے دیہاڑاں دا ذکر وی اپنی شاعری وچ بر ملا کردتا پئی جدوں وی کسے دے گھر کوئی ویاہ ہوندا اے یاں میلہ لگدا اے تے سارے لوکی مل کے بھنگڑے پاندے تے خوشیاں مناندے نیں۔

جتھے دیس تے وطن دی تہذیب ثقافت دی گل کیتی جاوے، او تھے کھان پین تے ذائقیاں دی گل نہ ہوئے تے گل نہیں بن دی۔ کسے پرانے دیس دے کھانے تے کھا بے اپنے دیس دے ذائقیاں تے لذت دامتزہ نہیں دے سکدے۔ پنڈاں تھاواں تے خالص خوراکاں تے کھا بے ہمیش توجہ دابا عث رہندے نیں۔ دیس پاکستان دے وکھ وکھ شہراں دی جتھے وکھ وکھ خوبیاں نیں، او تھے ای ہر اک شہر تے علاقے دے وکھ وکھ ذائقے تے پکوان وی لوکاں وچ ودھیر مشہور نیں۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں نے پاکستان دے وکھ وکھ شہراں وچ ملن والے وکھ وکھ کھابیاں دا ذکر کر کے ایس دی تہذیب تے ثقافت نوں نہ صرف وڈیا سگوں لوکاں نوں وطن دے کھابیاں دی یاد دوا کے پنجابی ثقافت دی جانکاری دوائی۔ اوہناں پنجاب دے پنڈاں وچ پکن والے خالص کھانیاں دا ذکر انج کیتا اے:

اوہ چسکا مسی روٹی دا

چٹھارا انب دی چٹنی دا

فیر دھوڑا اتے میتھی دا

تے چھنا ٹھنڈی لسی دا (13)

بلھے شاہ دی دھرتی قصور اوہناں دی مات دھرتی اے۔ اپنی جنم بھومیں محبت ہونا فطری گل اے۔ ڈاکٹر امان اللہ خان دی شاعری وچ تھیں تھیں تے اپنی جنم بھومی قصور نال محبت دے اظہار ملدے نیں۔ کدھرے اوہ قصوری سوغناں دا ذکر چھوہ بہندے نیں تے کدھرے قصور دیاں فصلاں دیاں گلاں کردے نیں۔ ضلع قصور دے مشہور فلوڈ دا ذکر اپنی نظم ”قصور دیاں باداں“ وچ انج کیتا اے:

اندر سے تے فلو دے نیں قصوری مٹھڑے

نالے بھلے نہیں انبیاں دے بور سانوں (14)

اوہناں اپنی تہذیب تے ثقافت دا نمائندہ بن کے دیس پنجاب دے کپڑیاں لیڑیاں نوں لاہن پاؤن دا ذکر وی کر دتا۔ اوہناں نے شلوار قمیض، دھوتی لہجے تے دوپٹے دا ذکر کر کے دیس پٹی پنجاب دے پان لاہن مقابلہ دنیا دی کوئی وی تہذیب تے ثقافت نہیں کر سکدی سگوں ودھیرے مکاں دے لوک پاکستان دے قومی تے علاقائی پان لان توں بے حد متاثر ہوندے نیں، اتھے آکے نہ صرف اپنے مکاں وچ وی ایس نوں پا کے اپنی شان ودھان دے نیں۔ امان ہوراں نے لہجے تے ململ دی کرتی دا ذکر اپنی اک نظم وچ انج کیتا اے:

سے میرا لاجپا ہووے تلے دا میں کرتی پاواں ململ دی

میرا شلا مار دے باغ وچ اج پیلاں پاؤن نوں جی کردا (15)

اک ہور تھاں اوہناں قصور دے کھسیاں تے شملیاں دا ذکر کر کے اوہناں دی شان انج و دھائی:

ہر سال وساکی میلے تے سج دھج کے بھنگڑے پوندے ساں

قصوری کھسے شملے لشکدے سی جیون دا خمار سی ہر پاسے (16)

لنگھدے ویلے تے معاشرے دی نفسا نفسی پاروں انسان دنیا وچ ایس قدر رُجھ گیا پئی ایس نوں پرانے ویلے یاد

کرن دی ویہل نہیں سی، انسان مستقبل دیاں مشتتاں تے محنتاں وچ گواچ گیا۔ مشین بن کے دن رات کم وچ کھپیا اے۔ انسان نوں اک دوجے دی پرواہ نہیں۔ رشتے ناٹے نبھاؤن دوستیاں یا راں گنڈھن نوں اک فضول کم منیا جاندا اے۔ انسان دی ”میں“ اوس نوں اپنی وگن وچ رکھدی اے جس پاروں اوہ حصار توں نہیں نکل پاندا پر اک ویلا آندا اے، جداوہ زمانے دیاں رونقاں توں تنگ آ جاندا اے۔ اوس دا جشہ مزید کم تے فکر کرن توں اک جاندا اے۔ اوس ویلے اوہ داول تے دماغ اوہناں لنگھ جاؤن والے ویلیاں نوں یاد کردا اے۔ امان اللہ نے حساس شاعر وانگوں اوہناں رونقاں تے لنگھے ہوئے لمبیاں نوں اک واری فیر جیون دی خواہش کردتی۔ ایس تھان تے اوہناں دے کلام وچ درد، دکھ تے تکلیف دا عنصر اگھڑاں سی۔ اوہ چاہ کے وی اوہناں لمبیاں وچ واپس نہیں جاسکدے سن۔

ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دی شاعری وچ تہذیبی تے ثقافتی ورثے توں اڈ فلسفہ وحدت الوجود، فلسفہ رسالت، دھیاں نال محبت، ماں دا پیار، ہجر فراق، صبر، شکر، قناعت، عشق، دنیا دی، بے ثباتی، نیک اعمال کرن، محبوب دی تانگھ، آخرت دی فکر، ملاں تے تنقید، موت دی حقیقت، طبقہ بندی، غریباں تے ظلم، رشوت خوری، دکھیاں نال ہمدردی، دین اسلام نال محبت، کشمیر نال الفت، قبر دی حقیقت تے آپس وچ پیار محبت نال رہن دے موضوع ودھیرا ملدے نیں۔ انٹرنیٹ موجب:

“He recently published book of Punjabi mukar Gaiyaan ny chawan is a composite of nostalgia. It is a longing for the innocent moments of youth an expose of socialills, and commentary on the vagaries of life.” (17)

اوہناں جتھے پاکستان نال محبت تے لگا دا ثبوت دتا، او تھے ای پاکستان دی شہ رگ کشمیر نوں نہیں بھلے سگوں اوہناں مسلماناں دے جذبیان نوں جگاؤن دا جتن کیتا پئی مسلمان دعا کردا اے کہ اج فیر معاشرے توں ظلم تے دھروک جاوے تے کشمیر نوں آزاد کیتا جاوے۔ اوہناں کشمیر دیس پاکستان دے جواناں تے مرد مجاہداں نوں خراج تحسین پیش

کہتا۔ اپنی نظم ”مسلمان دی دعا“ وچ لکھدے نیں:

میرے سچاں توں کیہڑی اے بھل ہوئی
ایہہ پھسے نیں کیوں طوفان دے وچ
کنے بوسینا کنے کشمیر نیں ہور

کدوں تک ایہہ رہنا اے جہاں دے وچ (18)

اوہناں دے دل، دماغ، روح تے جذبے ہمیشہ وطن دی خوشبو تے مٹی دی مہک نال لشدے نیں۔ اوہ دیس دیاں فضا وچ ساہ لیندے، جیوندے نیں۔ اوہناں نوں دیس تے دیس دیاں ریتاں، روایتاں تے ثقافت نال ودھیر پیار اے۔ ایس پاروں ای اوہ زمانے نوں حقیقت دی نگاہ نال دیکھدے تے شاعری راہیں اوہدی عکاسی کردے۔ اوہناں دی محبت دیس پاکستان نال ودھیر اے۔ اوہ محبت تے جذبات دے اظہار واسطے ماں بولی داسہارا لیندے نیں تے دسنا چاہندے نیں پئی انسان نوں جو ماں بولی وچ لکھن تے اُلکین داسواد آندا اے، اوہ ہور کسے زبان وچ نہیں۔ امان اللہ ہوراں نے دیس دے کونے کونے، گوشے گوشے دے نال ایٹھوں دیاں ریتاں، رواجاں، رسماں، عقیدیاں، رہن سہن، کھان پین، پاؤن لاؤن، دوستاں یاراں دے میلے، یاداں، بچپن دے سنے، شہراں تے ملکی حکمراناں دی بے حسی نوں بیان کر کے دیس پنجاب دیاں ریتاں رواجاں تے ثقافت دا نمونہ ہون دا برملا ثبوت دتا۔ ربیعہ رفیق، ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دی شاعری بارے لکھدیاں نیں:

”ان کی کتابوں کے نام کھلر گئیاں نیں راہواں تے مکر گئیاں نیں چھاواں اک طرح سے اپنے ماضی کی یادوں کے آئینے میں جھانکنے کی بات کے ساتھ ساتھ اسی پنجاب کی تلاش بھی ہے جو کم نظر آتا ہے۔ وہ قدریں وہ اپنا پن وہ محبتیں، وہ شرارتیں، وہ رشتے داریاں، دوستیاں، کھیل کود جو ہم سے بچھڑ گئے ہیں۔ وہ

ان کتابوں میں موجود ہیں۔“ (19)

ہڈ بیتیاں تے رب کولوں منگدی تے بہتری لئی دعاواں منگنیاں وی اوہناں دے کلام دا خاصا اے۔
 اوہناں شاعری راہیں دکھری مثال قائم کیتی۔ اوہناں واضح کیتا پئی انسان اپنی اصل توں بہتا چرہ دور نہیں رہ سکدا، انج ای
 اوہناں نوں، جناناں اللہ ہوراں نوں اے۔ اوہناں دی شاعری نوں پڑھن توں بعد مختلف سوجھواناں نے اوہناں نوں بلھے
 شاہ ثانی تے کسے نے انور مسعود توں بعد اک دکھرا نظیر اکبر آبادی دا خطاب دتا۔ عطاء الحق قاسمی ہوراں نے امان اللہ خاں
 ہوراں بارے اپنے وچارا بہہ دے نیں:

”ڈاکٹر امان اللہ دی صورت وچ پنجابی شاعری نوں انور مسعود توں مگروں اک

ہور طرحاں دا نظیر اکبر آبادی مل گیا اے۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں ساڈی پنجابی دا

مان ودھایا اے۔“ (20)

امان اللہ ہوراں دا شہر قصور اے۔ اوہ گورنمنٹ ہائی سکول قصور دے وچ پڑھدے سن۔ اتھے اوہناں نے علم دے
 نال نال روحانیت وی سکھی۔ اوہناں دے اسکول توں نیڑے بلھے شاہ ہوراں دا مزار سی۔ اوہناں دسیا پئی اکثر اوہ ادھی چھٹی
 ویلے مزار تے اپڑدے جتھے بہت سارے گائیک بلھے شاہ دا کلام ترنم نال پڑھ رہے ہوندے۔ اوہ بلھے شاہ ہوراں دا کلام سن
 کے سرور حاصل کر دے سن تے ایس کلام کچھ لکی روحانیت تے سیانف نال اپنی دل دی دنیا رو شناندے۔ بلھے شاہ توں فیض
 دے جھلکارے اوہناں دے کلام وچ ودھیر ملدے نیں۔ اوہناں نے اکثر تھاواں تے بلھے شاہ تے اوہناں دے کلام دا
 حوالہ دتا اے۔ جیویں لکھدے نیں:

میری گل نوں توں بنھ لے ویر پلے

اس گنڈھ نوں توں کھولیں جا پیر بلھے

بلھے شاہ تے رانجھے دا حال پڑھیں

رمز عشق دی جا پیں تے تال پھڑیں (21)

اوہناں دے اپنے وچاراں موجب اوہناں نوں بلھے شاہ ہوراں تے اوہناں دے کلام نال عشق اے۔ ایس

پاروں ای اوہناں دے کلام دارنگ ڈھنگ ودھیر سو جھواناں نے بلھے شاہ ہوراں نال رلایا۔ پاکستان دے مشہور صحافی تے کالم نگار سہیل وڑائچ ہوراں نے 28 اکتوبر 2010ء وچ محفل منعقد کیتی۔ اک محفل وچ انٹرویو دیندیاں اوہناں نوں بلھے شاہ دا ثانی آکھیا:

”اکثر لوگ شعر پرواہ واہ کرتے ہیں تو ان کے دل پر کچھ گزرتی ہے۔ وہ سوچتے ہیں کہ یہ میری دل کی حالت کے بہت قریب ہے اور یہی شعر کی خوبی ہے اور یہی شاعری کی خوبی اوہ امان اللہ خان صاحب ان کو جو ہیں انکو یونیک اعزاز حاصل ہے۔ بلھے شاہ ثانی کو ہم نے دیکھ لیا ہے۔“ (22)

امان اللہ ہوراں دے کلام سو جھواناں تے نقاداں دے وچاراں توں بلا دھڑک آکھیا جاسکدا اے پئی امان اللہ دی شاعری دیس پنجاب دیاں ریتاں، رواجیاں، ثقافت تے قدراں دی نمائندہ اے جس وچ اوہناں نے عام فہم تے جاذبیت انگیز اکھورت کے لوکائی دے دل نوں گر مایا تے پنجاب دی عظیم نمائندگی ہون دا ثبوت دتا۔ اوہ کئی ورھے لنگھن دے باوجود دیس دیاں قدراں تے کلچر نوں نہیں بھلے سگوں اوس نوں ہمیش یاد رکھیا تے اپنے دل دی بھڑاس تے تانگھاں نوں شعراں راہیں بیان کیتا۔ ایہہ امان اللہ ہوراں دا کمال اے کہ اوہناں دا کلام لوکائی دے دلاں تے جذباں نوں کھچ پانداتے اپنی و لگن وچ لپیٹ لیندا اے۔ اوہناں نے ون سونیاں نظماں لکھ کے نہ صرف دیس پنجاب دیاں قدراں نوں جیوندار کھیا سگوں ماں بولی دی انملی سیوا کر کے دیس پنجاب دے مان یوگ پتر ہون دا وی ثبوت دتا۔ پنجاب، پنجابیاں تے پنجابی ادب نوں ایس ہمدرد تے آنکھی پتر تے ودھیر مان اے جیہڑا وطن توں دور رہ کے وی ایہتوں دی رہتل بہتل نوں نہیں بھلیا تے اپنی شاعری ساڈیاں قدراں نوں اگلیاں نسلاں تیک اپڑان دے جتن کر رہیا اے۔

حوالے

- 1 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں نیں چھانواں، لاہور: الرزاق پبلی کیشنز، فلپ
- 2- رمیزہ مجید نظامی (ایڈیٹر) روزنامہ نوائے وقت (13 نومبر 2018ء)، ربیعہ رفیق، پنجاب داماں ڈاکٹر امان اللہ،

لاہور: ص 11

3- <https://youtu.be/QajVGIlhfQAg>

-4 اوہی، ص 171

-5 اوہی، ص 147

-6 اوہی، ص 106

-7 اوہی، ص 67

-8 اوہی، فلپ

-9 اوہی، ص 50

-10 اوہی، ص 44

-11 اوہی، فلیپ

-12 اوہی، ص 52

-13 اوہی، ص 24

-14 اوہی، ص 72

-15 اوہی، ص 52

-16 اوہی، ص 68

17- <https://youtu.be/QajVGIlhfQAg>

-18 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں میں چھانواں، ص 159

-19 روزنامہ نوائے وقت لاہور، ص 11

-20 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں میں چھانواں، فلپ

22- <https://youtu.be/ZbBIjkH/1445>